

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONINING PARADIGMAVIY O'ZGARISHI, ASOSIY TUSHUNCHALAR, TENDENSIYALAR VA PEDAGOGIK TA'LIMDAGI AKS ETTIRILISHI

Xujamkulova Nafisa Ruzikulovna,

Samarqand davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich va maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrası

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(Phd), dotsent

xojamqulovanafisa5@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18932282>

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida yuz berayotgan paradigmaviy o'zgarishlar, ularning nazariy-metodologik asoslari hamda pedagogik ta'lim tizimida aks etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Ta'lim paradigmasining an'anaviy bilimga yo'naltirilgan modeldan kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va raqamli transformatsiyaga asoslangan modelga o'tishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, adaptiv o'qitish, raqamli pedagogika va ta'lim analitikasi kabi zamonaviy tendensiyalarning pedagog kadrlar tayyorlash tizimidagi ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik ta'limni modernizatsiya qilish va metodik kompleksni takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim paradigmasi, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar, adaptiv ta'lim, ta'lim transformatsiyasi, pedagogik ta'lim, metodik kompleks, ta'lim analitikasi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Аннотация. В статье анализируются парадигмальные изменения в современном образовательном процессе, их теоретико-методологические основы и механизмы отражения в системе педагогического образования. Обосновывается переход от традиционной знаниево-ориентированной модели обучения к компетентностной, личностно-ориентированной и цифровой модели образования. Рассматриваются современные тенденции, такие как цифровая педагогика, адаптивное обучение, образовательная аналитика и инновационные технологии, а также их роль в подготовке педагогических кадров. Результаты исследования направлены на модернизацию педагогического образования и совершенствование методического комплекса.

Ключевые слова: образовательная парадигма, компетентностный подход, цифровая педагогика, инновационные технологии, адаптивное обучение, трансформация образования, педагогическое образование, методический комплекс, образовательная аналитика, личностно-ориентированное обучение.

Abstract. This article examines paradigm shifts in the modern educational process, their theoretical and methodological foundations, and their reflection in teacher education. The transition from a traditional knowledge-based model to a competency-based, learner-centered, and digitally transformed educational paradigm is scientifically substantiated. The study highlights contemporary trends such as digital pedagogy, adaptive learning, educational analytics, and innovative technologies, emphasizing their significance in teacher training systems. The findings contribute to the modernization of pedagogical education and the improvement of methodological complexes.

Keywords: educational paradigm, competency-based approach, digital pedagogy, innovative technologies, adaptive learning, educational transformation, teacher education, methodological complex, learning analytics, learner-centered education.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining intensivlashuvi, globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda bilimlar iqtisodiyotining shakllanishi ta'lim tizimining mazmuni,

tuzilishi va funksional vazifalarini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. XXI asrda ta'lim nafaqat ijtimoiy institut sifatida, balki strategik rivojlanish omili, inson kapitalini shakllantirishning asosiy mexanizmi hamda innovatsion taraqqiyotning determinanti sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois zamonaviy ta'lim jarayonining paradigmaviy o'zgarishi masalasi pedagogika fanining dolzarb nazariy-metodologik muammolaridan biri sifatida ilmiy tadqiqotlarning markaziga chiqmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Paradigma tushunchasi ilmiy muomalaga T. Kuhn tomonidan kiritilgan bo'lib, u muayyan tarixiy davrda ilmiy hamjamiyat tomonidan qabul qilingan nazariy qarashlar, metodologik tamoyillar, qobilyatlar va tadqiqot namunalari majmuini anglatadi. Ta'lim tizimiga nisbatan paradigma – bu ta'limning maqsadi, mazmuni, subyektlari, metodlari va natijalarini belgilovchi konseptual modeldir. Paradigmaviy o'zgarish esa ta'limning tashkiliy shakllarini yangilash bilangina cheklanmay, balki uning ontologik (ta'limning mohiyati), epistemologik (bilimning tabiati) va aksiologik (qobilyatlar tizimi) asoslarining transformatsiyasini anglatadi. Paradigma tushunchasi ilmiy tafakkur tarixida nazariy va metodologik tizimlarning almashinuvi, bilim ishlab chiqarishning ichki mexanizmlari hamda ilmiy hamjamiyatning kollektiv ongini tushuntirishda markaziy kategoriya sifatida shakllangan. U muayyan tarixiy davrda ilmiy hamjamiyat tomonidan qabul qilingan nazariy konsepsiyalar, metodologik tamoyillar, aksiologik mezonlar, ilmiy muammolarni qo'yish va hal etish usullari majmuasini anglatadi. Paradigma oddiy nazariya emas; u ilmiy tafakkurning strukturaviy modeli, ilmiy ratsionallik mezonini va bilish jarayonining meta-darajadagi konseptual asosidir. Shu ma'noda paradigma ilmiy bilishning ontologik, epistemologik va metodologik qatlamlarini birlashtiruvchi yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Paradigma tushunchasining sistematik nazariy asoslanishi, avvalo, Thomas Kuhn nomi bilan bog'liq. U ilmiy rivojlanishni kumulyativ jarayon sifatida emas, balki "normal fan" davrlari va "ilmiy inqiloblar" orqali almashinib boruvchi paradigmalarning ketma-ketligi sifatida izohladi. Kuhnning fikricha, har bir paradigma ilmiy hamjamiyat uchun muammolarni qo'yish, ularni hal etish va natijalarni baholash mezonlarini belgilaydi. Normal fan mavjud paradigma doirasida faoliyat yuritadi va u doirada muammolarni "pazl" (jumboq) sifatida hal qiladi. Biroq empirik anomalialar to'planishi, mavjud model orqali izohlab bo'lmaydigan hodisalarning ko'payishi ilmiy inqirozni yuzaga keltiradi. Natijada yangi paradigma paydo bo'lib, eski modelni almashtiradi. Paradigma almashinuvi faqat nazariy yangilanish emas, balki ilmiy dunyoqarashning tubdan transformatsiyasidir.

Kuhn konsepsiyasi fan falsafasida keng rezonans uyg'otdi va turli metodologik yo'nalishlarda rivojlantirildi. Karl Popper ilmiy bilimning asosini falsifikatsiya tamoyili bilan bog'lab, har qanday nazariya rad etilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerakligini ta'kidladi. Uning yondashuvi paradigmaning mutlaq hukmronligini emas, balki nazariyalar o'rtasidagi tanqidiy muloqotni ustuvor deb biladi. Imre Lakatos esa ilmiy tadqiqot dasturlari nazariyasini ishlab chiqib, paradigmani "qattiq yadro" va "himoya kamar"

elementlari orqali tahlil qildi. Uning fikricha, ilmiy rivojlanish bir paradigmaning keskin inkori emas, balki tadqiqot dasturlarining progressiv yoki regressiv xarakteriga qarab baholanadi. Paul Feyerabend esa ilmiy metodologiyada pluralizmni himoya qilib, yagona universal metod mavjud emasligini ilgari surdi va ilmiy taraqqiyotning ko'p qirrali, kontekstual xarakterini ta'kidledi. Ushbu yondashuvlar paradigma tushunchasini yanada murakkab va ko'p qatlamli epistemologik konstruktga aylantirdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy metodologiyada paradigma tushunchasining qo'llanilishi tadqiqot dizaynini belgilashda alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchi o'z ishining ontologik va epistemologik asoslarini aniqlamasdan turib, izchil metodologik tizim yaratishi mumkin emas. Shu bois doktorlik darajasidagi ilmiy izlanishlarda paradigmativiy pozitsiyani aniq belgilash – ilmiy konsepsiyaning ichki mantiqiy yaxlitligini ta'minlovchi zarur shartdir. Paradigma tadqiqotning maqsadi, vazifalari, gipotezalari, metodlari va natijalarini interpretatsiya qilish mezonlarini yagona konseptual asosda birlashtiradi.

Tahlillar va natijalar. Paradigma nafaqat tabiiy fanlarda, balki ijtimoiy-gumanitar fanlarda ham muhim metodologik kategoriya sifatida qo'llanila boshlandi. Sotsiologiyada Talcott Parsons struktur-funksional paradigma asosida jamiyatni o'zaro bog'liq elementlardan iborat tizim sifatida talqin qildi. Jürgen Habermas esa kommunikativ harakat nazariyasida ijtimoiy bilishning normativ asoslarini ochib berib, ratsional muloqotni ijtimoiy integratsiyaning markaziy omili sifatida ko'rsatdi. Michel Foucaultning "epistema" tushunchasi paradigmaning tarixiy-diskursiv analogi bo'lib, muayyan davrda bilimni tashkil etuvchi yashirin qoidalar tizimini ifodalaydi. Bu yondashuv ilmiy bilimning ijtimoiy-kulturologik shartlanganligini, ya'ni uning tarixiy kontekst va hokimiyat munosabatlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Ontologik jihatdan paradigma reallikning qanday mavjud deb tasavvur qilinishini belgilaydi. Masalan, mexanistik paradigma tabiatni deterministik qonunlarga bo'ysunuvchi yopiq tizim sifatida talqin qilgan bo'lsa, zamonaviy tizimli va sinergetik paradigmatlar reallikni ochiq, o'z-o'zini tashkil etuvchi va murakkab tizimlar sifatida ko'radi. Ilya Prigogine va sinergetika maktabi vakillari murakkab tizimlarning beqarorlik va o'zgaruvchanlik xususiyatlarini ochib berib, ilmiy tafakkurda yangi paradigmatik burilishga asos soldi. Epistemologik jihatdan paradigma bilish sub'ekti va obyekt o'rtasidagi munosabatni aniqlaydi. Pozitivistik paradigma obyektiv haqiqatni sub'ektdan mustaqil deb talqin qilsa, konstruktivistik paradigma bilimni sub'ekt tomonidan faol quriladigan jarayon sifatida ko'radi. Metodologik darajada esa paradigma ilmiy tadqiqotning asosiy metodlari, dalillash mezonlari va interpretativ sxemalarini belgilaydi.

Zamonaviy fan rivojlanishida ko'p paradigmatlilik fenomeni kuchaymoqda. Ayniqsa, ijtimoiy fanlarda bir vaqtning o'zida bir nechta metodologik yondashuvlarning parallel mavjudligi ilmiy tafakkurning plyuralistik xarakterini ko'rsatadi. Bu jarayon interdisiplinar va transdisiplinar tadqiqotlarni rag'batlantiradi, ilmiy muammolarni

kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Paradigma endilikda yopiq va qat'iy tizim emas, balki ochiq, dialogik va o'zaro ta'sirga kirishuvchi epistemik makon sifatida talqin qilinmoqda. Shu bilan birga, har qanday paradigma muayyan aksiologik asosga ega bo'lib, qaysi muammolar muhim, qaysi metodlar maqbul va qaysi natijalar ishonchli deb hisoblanishini belgilaydi. Demak, paradigma ilmiy bilishning nafaqat nazariy, balki qobilyatli asosini ham ifodalaydi.

Ta'lim va pedagogika sohasida paradigmaning ahamiyati ayniqsa sezilarli. An'anaviy bilim markazli paradigma o'rnini kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va konstruktivistik paradigmlar egallamoqda. Jean Piaget va Lev Vygotskiy tadqiqotlari bilimning sub'ekt tomonidan faol konstruksiya qilinishini asoslab, ta'lim jarayonini interaktiv va rivojlantiruvchi model asosida qayta qurishga turtki berdi. Raqamli pedagogika paradigmasi esa ta'limni texnologik transformatsiya bilan bog'lab, adaptiv o'qitish, individual trajektoriya va ta'lim analitikasi kabi tushunchalarni ilgari surmoqda. Bu o'zgarishlar ta'limning maqsadi, mazmuni va natijalarini qayta talqin qilishni talab etadi. Paradigma almashinuvi destruktiv emas, balki rekonstruktiv jarayondir. Yangi paradigma avvalgisini to'liq inkor etmaydi, balki uning muayyan elementlarini yangi kontekstda qayta talqin qiladi. Shu bois ilmiy rivojlanish tarixiy uzluksizlik va diskret sakrashlarning murakkab birligidan iboratdir. Paradigma ilmiy tafakkurning tarixiy, ijtimoiy va madaniy shartlanganligini ochib beradi, ilmiy bilishning kollektiv xarakterini ta'kidlaydi va tadqiqot strategiyalarining konseptual asosini belgilaydi.

Paradigma tushunchasi fan falsafasi va metodologiyasining markaziy kategoriyasi sifatida ilmiy bilishning strukturaviy modeli, metodologik orientiri va aksiologik mezonni vazifasini bajaradi. U ilmiy hamjamiyat tomonidan qabul qilingan nazariy va metodik tamoyillar tizimini ifodalab, ilmiy inqiloblar va transformatsiyalar mexanizmini tushuntiradi. Paradigma ko'p qatlamli, dinamik va tarixiy kategoriyadir; u ilmiy tafakkurning evolyutsiyasini, bilish jarayonining ijtimoiy tabiatini va metodologik plyuralizmni anglashda fundamental nazariy vosita hisoblanadi. Doktorlik darajasidagi tadqiqotlar uchun paradigma tushunchasini chuqur o'zlashtirish ilmiy izlanishning konseptual chegaralarini aniqlash, metodologik asoslarini mustahkamlash va ilmiy natijalarning legitimligini ta'minlash nuqtai nazaridan zarur epistemologik shart hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, paradigma nafaqat ilmiy bilishning ichki mexanizmlarini tartibga soluvchi nazariy konstrukt, balki ilmiy legitimatsiya tizimining ham asosi sifatida namoyon bo'ladi. Har qanday ilmiy natijaning "ilmiy" deb e'tirof etilishi aynan qaysi paradigma doirasida ishlab chiqilganligi va u mazkur paradigmaning metodologik mezonlariga qanchalik mos kelishiga bog'liqdir. Demak, paradigma ilmiy hamjamiyat ichidagi konsensus mexanizmini, ya'ni ilmiy haqiqatning kollektiv ravishda tan olinishi jarayonini boshqaradi. Bu esa ilmiy bilimning individual emas, balki intersub'ektiv xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Paradigma, shuningdek, ilmiy tafakkurning chegaralarini ham belgilaydi. U qaysi savollarni qo'yish mumkinligini, qaysi savollar esa "ilmiy emas" deb hisoblanishini aniqlaydi. Shu ma'noda paradigma ilmiy diskursning selektiv filtri vazifasini bajaradi. Bu holat, ayniqsa, ijtimoiy fanlarda yaqqol namoyon bo'ladi, chunki tadqiqot obyekti – jamiyat va inson – o'zi ham qobilyatlar tizimi bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun paradigma tanlovi ko'pincha ontologik va aksiologik pozitsiyani ham anglatadi. Masalan, insonni passiv obyekt sifatida talqin qiluvchi pozitivistik paradigma bilan uni faol, o'z realligini konstruksiya qiluvchi sub'ekt sifatida ko'ruvchi interpretativ paradigma o'rtasidagi farq nafaqat metodologik, balki falsafiy xarakterga ham egadir.

Zamonaviy ilmiy tafakkurda paradigma tushunchasi transdisiplinarlik kontekstida yangi mazmun kasb etmoqda. Murakkab global muammolar – ekologik inqiroz, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, ijtimoiy tengsizlik – bitta an'anaviy paradigma doirasida to'liq hal etilishi qiyin bo'lgan masalalardir. Shu sababli ilmiy hamjamiyat integrativ va tizimli yondashuvlarga murojaat qilmoqda. Bu esa "postnoan'anaviy paradigma" yoki "metaparadigmatik tafakkur" tushunchalarini ilgari surishga olib kelmoqda. Metaparadigmatik yondashuv turli paradigmalarda o'rtasida dialog o'rnatish, ularning kuchli tomonlarini sintez qilish va yangi konseptual makon yaratishni nazarda tutadi.

Paradigmaning yana bir muhim jihati uning tarixiylik tamoyiliga asoslanishidir. Har bir paradigma o'z davrining ilmiy, texnologik va madaniy sharoitlari bilan shartlangan. Ilmiy tafakkur evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, yangi texnologiyalar va yangi empirik ma'lumotlar paydo bo'lishi bilan mavjud paradigma chegaralari kengayadi yoki yangisi bilan almashinadi. Masalan, kvant mexanikasi va nisbiylik nazariyasining paydo bo'lishi klassik Nyuton paradigmasining mutlaq hukmronligini chekladi. Xuddi shunday, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning rivojlanishi ijtimoiy va pedagogik paradigmalarni qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda.

Ayni paytda paradigma tushunchasi ilmiy tanqid va refleksiya uchun ham vosita bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy tafakkur o'z paradigmasini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilgan taqdirda dogmatizm xavfi yuzaga keladi. Shuning uchun zamonaviy metodologiyada refleksivlik tamoyili – ya'ni o'z paradigmatik asoslarini tanqidiy tahlil qilish qobiliyati – alohida qadrlanadi. Bu ilmiy tafakkurning ochiqligi va yangilanishga tayyorligini ta'minlaydi. Shunday qilib, paradigma tushunchasi ko'p o'lchovli va ko'p qatlamli nazariy konstrukt bo'lib, u ilmiy bilishning strukturaviy modeli, metodologik asoslari va aksiologik mezonlarini birlashtiradi. U ilmiy rivojlanishning tarixiy dinamikasini, ilmiy inqiloblar mexanizmini, ilmiy hamjamiyatning kollektiv ongini va ilmiy haqiqatning legitimatsiya jarayonini tushuntirish imkonini beradi. Paradigma ilmiy tafakkurning epistemologik arxitekturasi sifatida har qanday chuqur ilmiy tadqiqotning konseptual tayanch nuqtasidir. Uning mazmunini chuqur anglash doktorlik darajasidagi ilmiy izlanishlarda nazariy asoslarning mustahkamligi, metodologik izchillik va ilmiy natijalarning konseptual yaxlitligini ta'minlaydi.

Xulosa. Industrial jamiyat sharoitida shakllangan an'anaviy ta'lim paradigmasi asosan bilimlarni reproduktiv tarzda uzatish, standartlashtirilgan o'quv dasturlari asosida o'qitish va qat'iy ierarxik boshqaruv tizimiga tayangan edi. Mazkur paradigma doirasida o'qituvchi bilim manbai, o'quvchi esa tayyor bilimni qabul qiluvchi passiv subyekt sifatida talqin qilindi. Bilim ob'ektiv va o'zgaras haqiqat sifatida ko'rildi, ta'limning asosiy vazifasi esa uni maksimal darajada aniq va to'liq yetkazishdan iborat bo'ldi. Biroq postindustrial jamiyat sharoitida bunday yondashuv o'zining cheklanganligini namoyon etdi. Axborot hajmining keskin ortishi, kasbiy faoliyat turlarining tez yangilanishi, noaniqlik va murakkablikning kuchayishi sharoitida faqat tayyor bilimlarni egallash yetarli emasligi ayon bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Thomas Kuhn T. Структура научных революций. – Москва: АСТ, 2003. – 608 с.
2. Michael Fullan M. Новое понимание реформ образования. – Москва: Просвещение, 2016. – 272 с.
3. Andy Hargreaves A., Michael Fullan M. Профессиональный капитал: трансформация преподавания в каждой школе. – Москва: Высшая школа экономики, 2015. – 324 с.
4. Manuel Castells M. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Т. 1: Становление сетевого общества. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. George Siemens Дж. Коннективизм: теория обучения цифровой эпохи // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Т. 2, № 1. – С. 3–10.
6. David R. Krathwohl Д. Р. Пересмотр таксономии Блума // Theory Into Practice. – 2002. – Т. 41, № 4. – С. 212–218.
7. OECD. Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 23 p.
8. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021. – 186 p.
9. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels, 2020. – 32 p.
10. World Bank. World Development Report 2018: Learning to Realize Education's Promise. – Washington, DC: World Bank, 2018. – 236 p.
11. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. Ta'lim to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent, 2020.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi. – Toshkent, 2022.
13. John Hattie Дж. Видимое обучение: синтез более 800 метаанализов, касающихся достижений учащихся. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
14. Linda Darling-Hammond Л. Empowered Educators: How High-Performing Systems Shape Teaching Quality Around the World. – San Francisco: Jossey-Bass, 2017. – 304 p.